

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatı tari-xində poetik irsi üslubun təbii sadəliyi, mövzu palitrasının qeyri-adi zənginliyi və forma axta-ruşlarının estetik çoxçəsidiqliyi ilə seçilərək milli poeziyamızda bənzərsiz səhifə açmışdır. Sabirin satirik şeiri bütöv bir xalqın ruhani dənyasının, ictimai psixologiyasının və mənəvi-əxlaqi dəyərlər sisteminin bədii güzgüsünə çəvrilmişdir.

Sözü güzgü olan satızık şatız

*misralarında gizlenen
inamda, mübariz
ruhundadır*

poetik silah, cəmiyyətin özünüdərkən üçün fəlsəfi məzmun daşıyan ifadə formasıdır. Ədəbiyyatımızda süjetli satiranın ilk bədii nümunələrini əsər-yə gətirən Sabir satiranı yenidən kəşf edərək imkanlarını genişləndirmiş, xalqın gündəlik həyatında yaşanan sosial haqsızlıqların, cahillik ve riyakarlığın ifşa vasitəsi kimi formalasdır-mışdır. Onun şeirlərindəki obrazlar, situasiyalar və dilin xalq danışığına əsaslanan koloritli ifadə tərzi insanının daxili aləmini, ağrılarını, ümidi-ri-ni və etirazını dolğun şəkildə özündə cəmləşdirmişdir. Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı bütövlükdə müasir tənqidi realizmin mayasını təşkil edən dərin müşahidə, sosial fəlsəfə və xalqın mənəvi ch

xalqın mənəvi ehtiyacları ilə səsləşən sənət nümunəsidir. O, Azərbaycan poeziyasında satiranın ruhunu dirçəldərək ona milli düşüncənin və vətəndaş mövqeyinin səsini qatan böyük söz ustasıdır.

biri olan Şamaxıda dünyaya göz açmışdır. Sabirin doğulduğu mühitin mənəvi atmosferi İsləm dininin dərin təsiri altında formalaşmışdı. Şairin ailəsi də bu dini-mənəvi cərəyanların içinde kök salmışdı. Sabirin şəxsiyyət və sənətkar kimi yetişməsində onun ailəsinin dini-mənəvi dəyərləri, xalqın köklü adət-ənənələri, eyni zamanda, Şərəq mədəniyyətinin, xüsusiil İsləm təfəkkürünün rolü böyük olmuşdur. Atası övladını gələcəkdə din xadimi kimi görmək arzusu ilə səkkiz yaşında Ələkbəri mollaxanaya göndərmişdi. Sabirin ilk bədii təlatümləri də mehz həmin dövrə mollaxanada yaşadığı mənəvi sarsıntılarla başlamışdır. Ələkbər Qurani tam başa vurmadan əvvəl yazı yazımağa cəhd etdiyinə görə dərs deyən molla tərefindən falaqqaya salınaraq döyülmüş, bu hadisə onun yaddaşında dərin iz qoymuşdu. Dirlə təmasın belə acı təcrübəsi balaca Sabirin mənəvi dünyasında suallar, təəccübələr və bəlkə də ilk poetik etirazlar oyatmışdı. Mehriban, qayğıkeş, lakin dini və mənəvi vəzifələri övladlarına aşılamada israrlı olan valideynləri onu namaz qılmağa, oruc tutmağa təşviq et-sələr də, bu məcburiyyət balaca Sabirin qəlbinde başqa bir həqiqətin - sözün, düşüncənin, azadlığın toxumlarını səpmişdi. Onun üç misradan ibarət ilk şeiri də sarsıcı hadisənin doğurduğu daxili narahatlığın, usaqlığında ilk azadlıq ehtiyacının poetik ifadəsi idi:

Tuldum orucu İremzazanda,
Qaldı iki gözlerim qazanda,
Mollam da döyür yazı yazanda.
12 yaşına catlıqda onun həvə

12 yaşına çatıldığda onun həyatında dönüş nöqtəsi sayılacaq hadisə baş verir, dövrünün böyük maarifçisi, ziyalı və pedaqqoqu Seyid Əzim Şirvanının rəhberliyi ilə fealiyyət göstərən "Üsuli-Cədид" məktəbinə daxil olur. Seyid Əzim'in maarifçi ideyaları ilə zənginləşən təhsil ocağında Sabir yalnız Quran və şəriət elmləri ilə kifayətlənmir, həm də təbiət elmləri, hesab, tarix, coğrafiya kimi dünyəvi fənləri, Azərbaycan türkçəsi ilə yanaşı, fars, ərəb və rus dillərini öyrənir. Seyid Əzim şagirdlərinin yaradıcı potensialına bələd olan, onların istedadını yönəltməyi bacaran əsl maarif fədaisi idi. Sonradan Sabirle yaxın dostluq münasibətləri yaranan Seyid Əzim şagirdinin həm tərcümə etdiyi nümunələri, həm də öz orijinal şeirlərini diqqətlə oxuyur, zəruri hallarda onları redakta edərək ədəbi cəhətdən da-ha yetkin formaya salırı. Gənc Sabirin poeziya ilə ilk ciddi təmasları da mehz həmin mərhələdə bas tutur. Bir

alışdırır ve o, hemin mövzuda bir şiir yazır:

*Babam sünni, nənəm şıə,
dürək mən,
Nə farsam mən, nə hindəm
mən, türkəm mən.*

*Muğanda muğbeçə,
məsciddə Əkbər,
Təfavütü yox, həqiqətdə
zirək mən.*

ruhunda idi. Şair dövrün tələbələrini tənqid edərkən, əslində inamını da təlqin edirdi. O inanırdı ki, hər qaranlığın sabahı, cəhalətin sonu, susqunluğun üstəyi var. Əger Şəhərin

yani var. Əgər Sabir bu inama sahib olmasaydı, sözün dərinliyinə qədər

enə, o dərinlikdən
insan qəlbine yol
tapa bilməzdi.
Çünki cəhalətin,
fanatizmin, riyā-
karlığın hökm sür-
düyü dövrə, amma
gələcəyi görərək ya-
zırdı. Sözləri ilə döv-
rünün zülmətinə qarşı
çixır, sabahın şəfəqini
səsleyirdi. Sabir cəmiyy-
ətin məğlub edilmiş in-
sanına ruh, şəxsiyyətini
itirmiş insanına mənlik, qorxu içində
çabalayan insanına ümid vermək
üçün qələmini yerə qoymurdu, deyir-

A black and white photograph of a group of men in formal attire, including a man in the foreground wearing a military-style cap and a mustache.

parlaq ulduztək işiq saçan Mirzə Ələkbər Sabirlə ilk dəfə görüşür, Sabiri belə təsvir edir: "Sabir orta boylu, ariq bir kişi idi. Qara arxalığı, qara küləcəsi var idi. Ayağına burnu dik, dabanı yumru başmaq geyinmiş, başına qara dəridən papaq qoymuşdu. Barmaq qalınlığında saqqal buraxmışdı". Şaiqin xatirələrinə görə, Sabir elə ilk görüşdəcə öz səmimiyyəti, yumoru və kəskin zəkəsi ilə diqqət çəkmişdi. Azərbaycanın ilk satirik jurnalı - "Molla Nəsrəddin" ədəbi mühitində qabaqcıl ziyanlı və yazıçıların birləşdiyi geniş platforma kimi formalaşarkən, Mirzə Ələkbər Sabirin bu cəbhəyə qoşulması onun yaradıcılığında mühüm mərhələ oldu. Tənqidçi realist ədəbi cərəyanın, ilk mənzum allegorik dram əsərinin banisi Cəlil Məmmədquluzadə ilə ideya-məslek dostluğu da onun "Molla Nəsrəddin" fəaliyyəti illərində (1906-1911) möhkəmləndi. Jurnalın sosial-siyasi mühitə təsiri və geniş oxucu auditoriyası Sabirin fikir və mövqeyinin kütłələrə ötürülməsində mühüm rol oynadı. Sabir burada əsasən cəmiyyətin cəhalet, sosial bərabərsizlik, dini fanatizm, qadın haqlarının pozulması və millətlərarası münasibətlərdəki gərginlik kimi məsələlərə yönəlmış kəskin satirik şeirlərini çap etdirdi, çar Rusiyanın zülmkar milli siyasetini, həmçinin yerli rüşvətxor, geridə qalmış məmər və mollaların əməllərini ifşa etdi. "Molla Nəsrəddin" Sabirin sözünü daha geniş kütłələrə çatdırmaq üçün tribuna rolunu oynadı və onun satirasını sosial dəyişiklik üçün silaha çevirdi. Bu fəaliyyət Sabirin ədəbi şəxsiyyətini ictimai-siyasi fəal kimi də

çətin günlərində onu müdafiə etməyə çağırır. O, həqiqi vətəndaşlıq duygusunun formallaşmasını xalqın milli şüurunun əsas sütunu hesab edirdi. Xüsusilə Azərbaycan gənclərinin ana dilində təhsil ala bilməmələrinin səbəblərinə toxunaraq bu hali milletdən və milli köklərdən əzaqlaşma kimi dəyərləndirir və "millətdən, milliyətdən bixəbər olan" ziyaliləri sərt tənqid obyekti kimi dəyərləndirirdi. Şairin "Məktəbə tərgib" şeiri uşaqları və gəncləri elmə, savad almağa təşviq edir, məktəbin əhəmiyyətini vurğulayaraq "məktəbdə var şərafət, dəftərdə var lətfat" misraları ilə onların təhsilə həvəsini artırır.

Ədib elmsizliyi cəmiyyət qoyan ciddi bir bələya bələm yolunda canını fəda etmək ideal sayır. Bu fikirlər niz satirik deyil, həm də dəmənəvi missiya daşıyan şəd duşunu bir daha təsdiqləyir.

1908-ci ilin yazı Sabir üçün maarifçilik amalının daha da aydın şekilde formallaşması ilə yadda qaldı. Aprelin 11-də Bakı valiliyi tərəfindən təşkil olunan müellimlik imtahanında uğurlu nəticə əldə edən Sabir Tiflisdə yerləşən Mavərayi-Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsi tərəfindən rəsmi şe-

hadətnamə ilə təltif edildi. Şamaxıda köməkçi müəllim kimi fəaliyyətə başlayaraq maarif çırğını özü yandırmağa qərar verdi. Elə həmin ilin sentyabrında o, Şamaxıda "Ümid məktəbi" adlı yeni məktəb açdı. Məktəbin adındakı "Ümid" sözü Sabirin maarif uğrunda başladığı müqəddəs savaşın simvolu idi. Qurandan şəriətə qədər geniş spektrli tədris planı Sabirin həm dini, həm də dünyəvi maarifçiliyə nə qədər önem verdiyini sübuta yetirdi. Bir müddət sonra məktəb fəaliyyətini dayandırdı. Ancaq Sabir yolu yox, ünvanı dəyişdi. 1910-cu ilin əvvəllərində Bakıya köçən Sabir burada həm "Səda" qəzetində, həm də Balaxanı kəndində yerləşən "Nəşri-Maarif" cəmiyyətinin nəzdindəki məktəbdə dərs deməyə başladı. O, Balaxanı neft mədənlərində işləyən fəhlələrlə əlaqələr qurdı, onların yaratdığı "Nur" kitabxanasının fəal üzvü oldu, əsl maarif işığıını zəhmətkeşlər içinde axtardı. Dahi şair tənqidin qılıncı ilə nadanlığı və riyakarlığı biçirdi. Lakin ele o dövrde, 1910-cu ildə ağır qaraciyər xəstəliyi Sabiri sarsıtdı. Bakıdakı fəaliyyətini yarımcıq buraxaraq yenidən Şamaxıya döndü. Bədəni zəifləmişdi, amma qəlbini və düşüncəsi hələ də gur alov içində idi. Cəlil Məmmədquluzadənin dəvəti ilə Tiflisə gedən Sabir bir müddət böyük ziyanının evində qaldı. Həm idə xanımın xatirələrində Sabirin o ağır xəstəlik halında belə nikbinliyini qoruduğu, etrafındakıları güldürməkdən vaz keçmədiyi qeyd olunur. Şairin əməliyyatı üçün vəsait gec toplandı. Artıq həkimlər ümidsiz idilər. Sabir yenidən doğma Şamaxıya döndü. Ömrünün son aylarında təşkil olunan yardım kampaniyalarını qəbul etmədi. Onun bir arzusu vardı, yazdıqlarının çap olunaraq gələcək nəsillərə miras qalması. "Əger ömrüm vəfa etsəydi, sümüklerimi də xalqımın yoluna qoyardım" sözləri Sabirin bu amal uğrunda çəkdiyi ixtirabın, lakin dönmədiyi əqidəsinin poetik ifadəsi idi. O, canını xalq yolunda verəcəyini deyəndə, sadəcə poetik bənzətmə işlətmirdi, bunu həyatının gerçek missiyası kimi göründü.

İe yazılıan bir günde Mirzə Əkbər Sabir Şamaxıda, Yeddi Günbəz məzarlığında torpağa tapşırıldı. Əsərlərinin nəşrini görə bilmədi... Amma elə onun ömrü də bir kitab idi - adı "xalq", müəllifi "əzab", mövzusu isə "maarifçilik"...

kürünün hüdudsuz olduğunu gösteren en mühüm məqamlardan biri onun səyahətləridir. Şair həyatının müxtəlif mərhələlərində etdiyi səyahətlər zamanı müxtəlif xalqların həyat tərzini, insanlar arasındaki fərqləri və ortaq aqrıları müsbəhədə etmiş bədii

ortaq ağırları müşahidə etmiş, bədi təfəkkür süzgəcindən keçirərək sati-rayə çevirə bilməşdi.

1884-cü ildə 23 yaşında ikən ziya-rət niyyəti ilə Şərqə ilk böyük səya-hətinə çıxır. Abbas Səhhətin yazdıq-larına əsasən, şair Xorasan, Səbzə-var, Nişapur, Tərbəti-Heydəriyyə, Tərbəti-Cami, Xoy, Səmərqənd və Buxara kimi mədəniyyət və tarix ba-ximindən zəngin bölgələri gəzir, bu müddət ərzində səyyar ticarətlə məş-

ğul olaraq dolanışığını təmin edir. İlk səfərdən qayıtdıqdan sonra, 1887-ci ildə yaxın qohumlarından birinin qızı olan Büllurnisə xanımla ailə qurur. Bu evlilikdən on beş il ərzində səkkiz qız övladı dünyaya gəlir. 1908-ci ildə onun bir oğlu olur. 1893-cü ildə şair ikinci dəfə Yaxın Şərqə səfəri zamanı Aşqabadda məskunlaşan şirvanlılarla yaxınlıq edir. Salman Mümtaz xatirələrində qeyd edir ki, Sabir bura da öz tanışı ilə şərīk sabun bişirmək-lə dolanır. Hər kəsə məlumdur ki, da-hi mütefəkkirin səyahətləri ideoloji məqsədli idi, çünki Sabir səfərlərdə gördüyü həyat gerçəkliliklərini satir-a-nın dili ilə danışdıraraq, xalqı oyat-maq və cəmiyyətin yenilənməsinə

maq ve cəmiyyətin yenilənməsinə çağırmaq istəyirdi.

də fərqli məzmun və ton yaratmaq vasitəsi kimi istifadə olunurdu. "Hop-hop", "Güləyən", "Ağlar güləyən", "Əbünsəir Şeybani", "Çayda çapan", "Qabaqda gedən zəncirli", "Məczub", "Yetim qızçıq" kimi əsərin poetik və ideoloji xüsusivatlarını ifadə edən

İdeoloji xüsusiyyətlərini ifadə edən simvollara çevrilmişdi. "Ey fələk, zülmün əyandır" misrası ilə başlayan bəhri-təvili onun həm dövrünün ziddiyətlərini, həm də sosial ədalətsizliklərə qarşı güclü etirazını ifadə edən təsirli poetik nümunədir. Bu şeirdə ədib klassik Şərəq poeziyasının forma imkanlarını istifadə etsə də, məzmun baxımından həmin ənənəni realist və satirik ruhla zənginləşdirir. Əsərin başlanğıc misrası "Ey fələk, zülmün əyandır, bu necə dövri-zamandır ki, işim ahü-feğandır" həm də bir ittihamdır. "Fələk" burada sadəcə taleyi simvolize etmir, həm də ictimai ədalətsizliyin, sınıfı ayrı-seçkiliyin, qeyri-bərabərliyin rəmziidir. Sabirin bəhri-təvili janrı, yeni misraların fasiləsiz, uzun və ahəngdar şəkildə bir-birini əvəzləməsi şairin içində toplanmış qəzəbi, təlatümü və ictimai fəallığını poetik dildə fasiləsiz axına çevirir. O, burada əzilən kütənin həyacanını və ümidsizliyini səsləndirir. Fələyə ünvanı "Şərəq" və "Şərəq" adlı

se gedən Sabır bir müddət boyuk ziyanının evində qaldı. Həmidə xanımın xatirələrində Sabirin o ağır xəstəlik halında belə nikbinliyini qoruduğu, ətrafındakıları güldürməkdən vaz keçmədiyi qeyd olunur. Şairin əməliyyatı üçün vəsait gec toplandı. Artıq həkimlər ümidsiz idilər. Sabir yenidən doğma Şamaxıya döndü. Ömrünün son aylarında təşkil olunan yardım kampaniyalarını qəbul etmədi. Onun bir arzusu vardı, yazdıqlarının çap olunaraq gələcək nəsillərə miras qalması. "Əgər ömrüm vəfa etsəydi, sümüklərimi də xalqımın yoluna qoyardım" sözleri Sabirin bu amal uğrunda çekdiyi iztirabin, lakin dönmədiyi əqidəsinin poetik ifadəsi idi. O, canını xalq yolunda verəcəyini deyəndə, sadəcə poetik bənzətmə işlətmirdi, bunu həyatının gerçək missiyası kimi görürdü.

1911-ci il iyulun 25-də - Azərbaycanın maarifçilik tarixinə qara hərflərle yazılıan bir qündə Mirzə Ələkbər

vanlanan suallar, haykırtılar, tənqid-lər əslində dövrünün siyasi-iqtisadi sistemine yönəlmış amansız polemikadır. O, fəleyin zülmünü sadalamır, sübuta yetirir - yoxsulların halından, cahil kütłədən, rüşvət və məmər özbaşınalığından, dini fanatizmdən bəhs edir. Sabir satiralarında vətənpərvərlik mövzusunu da mərkəzə cə-
le yazdırın bir günde Mirzə Cələbəl Sabir Şamaxıda, Yeddi Günbəz məzarlığında torpağa tapşırıldı. Əsərlərinin nəşrini görə bilmədi... Amma elə onun ömrü də bir kitab idi - adı "xalq", müəllifi "əzab", mövzusu isə "maarif-çilik"...